

ТАЈНИМ САВЕЗНИШТВОМ ДО
ЈАВНОГ ВЕЛИКОГ РАТАМилан Мијалковски
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Првом светском рату претходила су бројна тајна савезништва, али и сумњичења између појединих европских сила претходних неколико деценија (од 1876. године). Реч је о савезништвима и сумњама у вези са њиховим плановима за геополитичко прекомпоновање Балкана, у којима су били маргинализовани и у приличној мери инструментализовани интереси балканских држава и народа. Тињајуће несагласје ванбалканских хегемона о цртању замишљених мапа на Балкану, наравно, према жељи сваког од њих, повремено је јавно испољавано и резултирало устанцима и локалним ратовима. Међутим, исход тих врста насиља никада није у потпуности задовољавао амбиције сваког од заинтересованих ванбалканских хегемона. Посебно је био у нескладу са амбицијама берлинско-бечке осовине „о животном значају?“ њеног продирања ка Солуну и Багдаду. Покушај да, применом силе 1914. године, оствари поменути продор довео је до агресије на Краљевину Србију, чиме је започео Први светски рат.

Кључне речи: *тајно савезништво, тајно споразумевање, рат, атентат*

Увод

Историја људског друштва, поред осталог, указује и упозорава на то да је свака империја имала успон, врхунац и пад, односно распад који је окончан на миран или насилан начин. Такво сазнање потврђено је и на Балкану, у другој половини 19. века и прве две деценије 20. века. Реч је о Отоманском (турском) Царству,¹ чије слабљење је заострило борбу великих (европских) сила око преотимања његових балканских окупираних провинција, тзв. европској Турској. У том специфичном сукобу велике силе уважавале су интересе балканских држава и народа искључиво у обиму и на начин који су се уклапали у њихове хегемонистичке геополитичке циљеве. На то указују, с једне стране, бројна документа о

¹ Турско царство се протезало од Туниса, преко Либије и Египта, Арабијског полуострва, Леванта и Турске у Азији, а у Европи све до румелијских кнежевина на северу и Босне и Херцеговине на западу. У целом царству, од 28.500.000 становника Турци су чинили око 12 милиона, а од 9 милиона поданика у европском делу Турске, Турака је било око 2 милиона.

њиховом билатералном, трилатералном или мултилатералном тајном и јавном спорењу и споразумевању (савезништву) и, са друге стране, њихова лукава рова-рења у смислу принципа „свака против свих“ ради остваривања сопствених ци-љева и интереса. Њихова таква ангажованост, посебно тајна савезништва, дово-дила су до локалних устанака, буна и „малих“ ратова на Балкану и тиме мењања геополитичке карте региона. Међутим, свака новонастала мапа Балкана, углав-ном, није била по вољи појединих, често и свих ванбалканских сила. Стога, оне су оснаживале постојећа и стварале нова савезништва, с циљем да када им се укаже прилика успоставе стање у региону по својој жељи. Последњи такав јавни покушај учиниле су средином 1914. године, који је окончан у јесен 1918. године. У том Великом (Првом светском) рату нестале су четири империје: Аустроугарска, немачка, турска и руска. С тим у вези, загонетно је што су и данас, после сто го-дина, евидентна спорења око утврђивања главног кривца за Први светски рат. Наиме, не постоји сагласност о стварном кривцу за његово изазивање (почетак). Безобзирне покушаје да се та кривица свали на тадашњу малену и достојанстве-ну Србију која је одсудно бранила своју политичку независност треба схватити као подмуклу намеру савремених хегемона да поново изваде мач и њиме цртају нову мапу Балкана и ширег простора.

Овај рад би умногоме прекорачио своју намену ако би покушао да осветли све појединости у вези са кривцима за Први светски рат. Стога, он се фокусира на врсте и карактер тајних савезништава између тадашњих европских сила у вези са геополитичким прекомпоновањем Балкана, које је на крају довело до избијања јавног Великог рата. Преглед садржаја тих докумената и покушаји ванбалканских хегемона да их практично остварују, указује на то да је берлинско-бечка осовина оценила да је вишедеценијском субверзивном агресијом постигла велики успех на Балкану, приоритетно на штету Србије. Међутим, није успела да уништи њен идентитет и суверенитет. Стога, сматрајући Србију непремостивом препреком свом намеравању продирању ка Солуну и Багдаду, одлучила је да такав циљ оствари применом војне силе. За доношење те одлуке имала је „добар“ (неосно-ван) повод (атентат у Сарајеву) и лажну самоувереност у своју војну моћ. Руково-дила се проценом да ће Србија, изнурена у претходна два балканска рата пред-стављати лак плен који ће „прогутати“ пре него се друге европске силе пробуде и затим досегне етапни циљ (Солун) и крајњи циљ (Багдад). Општепознато је да је развој катаклизмичких догађаја после агресије Аустроугарске монархије на Кра-љевину Србију кренуо супротно очекивањима агресора, што је проблем који се не разматра у раду.

Сврха овог рада јесте да читалац, прегледом изложених докумената, првен-ствено о тајним савезништвима ванбалканских хегемона о „преуређењу“ Балкана, сам оцени њихов допринос у изазивању јавног Великог (Првог светског) рата. Јер, историја је наука (истина) о прошлости и, у још већој мери, истина о садашњости и будућности. То значи да она не признаје лаж која је резултат договора (дослуха) интересних фактора. Уколико се таквим манипулантима не супротставимо истини-тим чињеницама, то би значило да повлађујемо почетку прекрајања историје, а по-следице тога могу бити далекосежне.

Наговештај Првог светског рата на Балкану

Поводом стогодишњице Првог светског рата, поред осталог, јавност се смишљено често „бомбардује“ изношењем бројних тенденциозних чињеница ради идентификације „стварних“ криваца за његов почетак. У том смислу, агресивно се замењују тезе о узроцима и поводу тог рата и посебно калкулише сумњичавом тврђњом о томе да су револверски хици Гаврила Принципа на Франца Фердинанда у Сарајеву, 28. јуна 1914. године, представљали узрок том рату. У ствари, такви „ауторитети“ покушавају да прикрију чињеницу да званична Србија није стајала иза атентата у Сарајеву, нити је извршила агресију на Аустроугарску, као и да прикрију то да је Велики рат започела Аустроугарска нападом на Србију, на подстицај Немачке. До тог рата неминовно би дошло и без атентата Гаврила Принципа.²

Наведено потврђују многе релевантне чињенице, посебно о тајном споразумевању (савезништву) моћних ванбалканских фактора за овладавање Балканом, започето у другој половини 19. века, затим одржавано и неуспешно окончано 28. јула 1914. године, када је Аустроугарска објавила рат Србији. Реч је о сложеном суровом сучељавајућем процесу великих сила на Балкану који је наговештавао њихов општи сукоб, који је започео 1914. године.

Зашто је наговештен светски сукоб на Балкану? Зато што су шездесетих година 19. века две империје (Турска и Аустроугарска) које су под својом влашћу држале многа подручја Балкана, ослабиле до те мере да су тиме довеле у искушење (подстакле) неке друге европске силе да буду ангажованије у балканској суровој реалности. Наиме, после пораза у Италији 1859. и од Пруске 1866. године, Аустроугарска је своју дотадашњу пажњу на северу и западу Европе усмерила на југоисток. Међутим, иза таквог спољнополитичког преусмерења није стајала адекватна моћ. С уверењем да су њене амбиције на југоистоку Европе подударне немачким, војни кругови Беча захтевали су моменталну окупацију Босне и Херцеговине и планирали да у наредном периоду наставе продор у правцу Солуна. При томе, Беч је, осим значаја главне саобраћајне везе на Балкану (моравско-вардарску долину) ка Азији и огромних рудних и других природних богатства, имао у виду систематско слабљење Турске.³

Таква империјалистичка аустроугарска спољна политика сучелила се са истоветном политиком Русије о продирању ка топлијим морима преко Балкана. Резултат таквог сучељења, подозрења и сумњичења била су многа тајна споразумевања између Русије и Аустроугарске о подели подручја тзв. европске Турске. Наравно, била је много тежа њихова практична реализација, посебно од тренутка када су се

² Посебно тенденциозна у том смислу су два наслова (књиге) промовисане у 2013. години, канадске историчарке Маргарет Мекмилан, „Спречавање новог рата: Лекције из 1914“ и британског историчара аустралијског порекла Кристофера Кларка, „Месечари – како је Европа кренула у рат 1914“.

³ Суверенитет султана био је у великој мери нарушен у многим провинцијама Турске, а финансијска ситуација имала је елементе банкрота. Пре 1875. године државни дуг Турске износио је 200 милиона фунти, укључујући и годишњи дуг од 14 милиона фунти. Годишњи приход Царства износио је 18 милиона фунти, од чега је Султан добијао два милиона за своје личне издатке. Стога, влада Турске прогласила је 1875. делимично а 1876. потпуно банкротство и обуставила плаћање интереса иностраним кредиторима (В. Н. Summer, *Russian and the Balkans 1870–1880*, London, 1937, p. 100. у: Дедијер Владимир, *Сарајево 1914, Књига I*, Просвета, Београд, 1978, стр. 59).

појавили нови играчи на сцени – Енглеска и Италија. После отварања Суецког канала 1869. године, све већи интерес за простор Балкана показивала је Енглеска, која га је упорно бранила инсистирањем за одржавање *statusa quo* Турске. Са друге стране, Италија је улагала напоре да обезбеди свој утицај на западној обали Отранта, што је било противно амбицијама Беча. Немачка је, пак, у складу са својим плановима за продирање ка Багдаду, подржавала је Аустроугарску.

У таквом неизвесном балканском геополитичком кошмару, тајна савезништва моћних и необузданих хегемона нису се обазирала на интересе балканских држава (Србија, Црна Гора и Грчка). Сваки хегемон је офанзивно чекао свој тренутак (предузимао одговарајуће делатности) да максимално оствари своје циљеве, да овлада читавим Балканом. Делимично остваривање планираног циља неминовно је водило у ново, још опасније конфронтирање, а у драстичном смислу испољено је 1914. године. Иначе, важно је нагласити да је устанак хришћана у Босни и Херцеговини 1875–1878. године против турског окупатора представљао преломни догађај који је утицао на динамизирање сучељавања и сукобљавања ванбалканских хегемона за трајно атерирање на Балкану. Такође, важно је имати у виду да попустљивост коју су европске силе на Берлинском конгресу (1878) показале у корист Аустроугарске (дале су јој мандат да окупира Босну и Херцеговину и гарнизонира Новопазарски санџак „до иза Митровице“), била је кобна за опстанак Аустроугарске и за мир у Европи и свету. Јер, после таквог геополитичког добитка, њене незајажљиве територијалне претензије према Балкану подстицане од Немачке, неминовно су водиле маркантном оружаном сукобу какав је био Први светски рат. Аустроугарска је снажан импулс добила приликом анексије Босне и Херцеговине (1908), када је грубо прекршила Берлински уговор, а европске силе су се накнадно сагласиле са таквим чином. Попуштање европских сила аустроугарском надирању на Балкан поново је испољено крајем 1912. године, када је претњом војном агресијом на Србију спречен њен излаз на Јадранско море, стварањем аутономне Албаније, која је била под њеним несумњивим утицајем. У том двогодишњем периоду (1912–1914), Аустроугарска је преко 20 пута планирала и затим одустајала од извршења војне агресије на Краљевину Србију. Само та чињеница у довољној мери указује на то да би до Првог светског рата неминовно дошло и без атентата Гаврила Принципа.

Тајне димензије прве фазе Великог рата

Атентат на аустријског престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву, 28. јуна 1914. године, био је резултат тајне завере младобосанаца. И данас, после сто година, чује се одјек тог трагичног догађаја, независно од његовог реалистичног или тенденциозног повезивања са избијањем Првог светског рата. Међутим, атентат се из необјашњивих разлога не доводи у везу са догађајем од 28. јуна 1878. године на Берлинском конгресу, када је на безобзиран начин јавно окончана тајна димензија прве фазе тог Великог рата. Превиђа се да је тог дана на дневном реду Берлинског конгреса само формално разматрано питање Босне и Херцеговине. Формално зато што је све било унапред договорено од учесника Конгреса да турска окупација у тим провинцијама буде замењена аустроугарском окупацијом.

Први говорник, аустро-угарски министар спољних послова гроф Андраши своје излагање завршио је у смислу да Аустроугарска неће дозволити уједињење Јужних Словена у једну независну државу.⁴ Затим је британски министар спољних послова лорд Солзбери предложио учесницима Конгреса да Аустроугарска окупира Босну и Херцеговину и преузме управу над њима. И његов говор одражавао је став о спречавању стварања јаке независне државе Јужних Словена.⁵ Солзберијев предлог ургентно је подржао немачки кнез Бизмарк,⁶ а италијански делегат Корти није се противио предлогу лорда Солзберија.

Био је неуспешан покушај шефа турске делегације Каратеодори-паше да наруши унапред договорену сагласност учесника Конгреса о поменутом питању. Уочи расправе он је добио телеграм од своје владе, односно инструкције, да супротно претходном договору турске владе са британском владом о прихватању Аустроугарске окупације Босне и Херцеговине изнео став о задржавању тих провинција под турском окупацијом. Свој предлог образлагао је тврђом о томе да нису лоши социјални услови у Босни и Херцеговини проузроковали устанак, него су неке велике силе свесно покренуле устанике. Таквом његовом предлогу оштро се супротставио британски премијер Дизраели, чији говор је одражавао класичну словенофобију: „Ако Конгрес остави ове две провинције у стању у којем се тренутно налазе, бићемо сведоци појаве доминације словенске расе, расе која је слабо расположена да цени друге. Треба имати на уму да предлози које је дао лорд Солзбери нису дати у интересу Енглеске, већ у интересу мира у читавој Европи“.⁷

Шеф руске делегације кнез Горчаков понашао се као да није чуо Дизраелов говор, будући да је дао апсолутну сагласност за окупацију Босне и Херцеговине.⁸

Како је дошло до тога да тајне димензије прве фазе Великог рата буду јавно верификоване на Берлинском конгресу, 28 јуна 1878. године? Тако што је аустроугарско почетно тајно агресорско ангажовање на југоистоку Европе било подударно немачком и слично руским освајачким плановима у региону. Стога, између та два хегемона и све заинтересованије Немачке, у више наврата је тајно разматрано и договарано територијално прекомпоновање Балкана у складу са њиховим интересима (табела 1).

⁴ „Царска и краљевска влада морала је да обрати пажњу на географску ситуацију у којој би се нашле Босна и Херцеговина због територијалних промена које би уследиле након нове демаркације Србије и Црне Горе. Ефект приближавања граница ова два кнежевства на путевима који воде ка истоку биће пресудан за комерцијалне интересе Монархије“ (Haus – Hof – Staatsarchiv, PA III, Berliner Kongress, 116, Protokoll 8).

⁵ „Географски положај ових двеју провинција од великог је политичког значаја. Ако би знатан део ових провинција пао у руке суседних кнежевина, дошло би до стварања ланаца јужнословенских држава, које би се протезале готово преко целог Балкана; својом војном снагом, оне би угрожавале територије које леже јужно од њих ...“ (Исто, Протокол 8).

⁶ „Немачка... ипак се придружује жељи да се оконча ово стање ствари... Само јака сила, која располаже довољним снагама, могла би да успостави ред и обезбеди будућност становништву Босне и Херцеговине“ (Исто, Протокол 8).

⁷ Исто, Протокол 8.

⁸ „Русију не интересује питање које се налази на дневном реду, али аргументи које је изнео гроф Андраши, предлози лорда Солзберија – које су подржале Немачка, Француска и Италија..., доказали су му корисност припремљене резолуције, уколико се имају у виду мирољубиви задаци које Конгрес намерава да оствари“ (Исто, Протокол 8).

Табела 1 – Тајна савезништва ванбалканских хегемона о Балкану која су довела до избијања Првог светског рата

Ред. бр.	Врста документа	Суштина документа
1.	Берлински меморандум Аустроугарске, Немачке и Русије намењен Турској о очувању <i>statusa quo</i> на Балкану од 12. маја 1876.	Европске хришћанске силе нису могле да постигну договор о обезбеђењу аутономије хришћанским устаницима у Босни и Херцеговини која би водила независности (тима су спутаване претензије Аустроугарске на тај простор), па су се зато сагласиле да очувају постојеће политичко стање у европској Турској, уз обавезу Турске да изврши реформе којима се постиже боља безбедност хришћана.
2.	(Тајни) Споразум из Рајхшта-та између Аустро-угарске и Русије, 26. јун (8. јул) 1876.	Реч је о контроверзном усменом споразуму о могућем геополитичком прекомпоновању Балкана након исхода рата између Србије и Црне Горе против Турске и резултата босанско-херцеговачког устанка.
3.	Тајна Аустро-Руска конвенција, Беч, 15. јануар 1877.	Одражавала је договор о предупредивању сукоба интереса Аустроугарске и Русије на Балкану.
4.	Тајна будимпештанска конвенција, Будимпешта, 15. јануар 1877.	Одражавала је интерес Аустроугарске и Русије за поделу интересних сфера на Балкану, односно отклањала је могућност њиховог међусобног сукоба у погледу територијалних прекрајања која би рат или распад Отоманског царства могли проузроковати.
5.	Прелиминарни (Санстефански) руско-турски мир, закључен 19. фебруара (3. марта) 1878.	Пораз Турске од стране Русије у рату 1877. године верификован је миром у Санстефану, којим је Русија обезбедила стварање Велике Бугарске, њен протекторат, преко којег је обезбеђивала излаз на Егејско море и контролу највећег дела Балкана. Противљењем Аустроугарске и Велике Британије мир је ревидиран на Берлинском конгресу 13. јула 1878.
6.	БЕРЛИНСКИ УГОВОР, потписан 13. јула 1878. у Берлину (Берлински конгрес)	Немачка, Аустроугарска, Француска, Велика Британија, Италија, Русија и Турска договорили су геополитичко прекомпоновање Балкана, тако што су једно гледиште заступале В. Британија и Аустроугарска, уз подршку Немачке, а друго Русија. Победила је прва страна, јер Русија је удаљена од турских мореуза и уместо руског протектората на Балкану (Велика Бугарска) формирана је Кнежевина Бугарска. Берлински уговор је показао нову равнотежу снага концентрисану око Немачке, која је привидно одржавана до 1914. године када је избио Први светски рат.
7.	(Тајни) Савезни уговор између Аустроугарске и Немачке, Беч, 7. октобар 1879.	Офанзивни одбрамбени „Савез за мир и узајамну одбрану“ између Немачке и Аустроугарске („Берлинско-бечка осовина“) првенствено усмерен против Русије.
8.	(Тајни) Тројецарски савезни уговор Аустроугарске, Немачке и Русије, Берлин, 18. јун 1881.	Договор аустријског, немачког и руског цара да заједнички бране принцип легитимитета на Балкану успостављеног на Берлинском конгресу 13. јула 1878. године.
9.	(Тајни) Уговор о Тројном савезу између Немачке, Аустроугарске и Италије, Беч, 20. мај 1882.	Савез за међусобни мир, пријатељство и међусобну подршку у границама сопствених интереса, усмерен против Русије. Он је, суштински, имао за циљ остваривање немачке политике изолације Француске, за Аустроугарску је значио немачку подршку у случају напада Русије, а за Италију могућност јакања иредентистичке политике према Аустроугарској.
10.	(Тајни) Уговор о безбедности између Русије и Немачке, Берлин 18. јун 1887.	Представљао је благи помак у комуникативном односу између Немачке и Русије који је био прилично затегнут због отвореног немачког противљења на руску штету на Берлинском конгресу

Ред. бр.	Врста документа	Суштина документа
11.	(Тајни) Аустро-угарско-енглески уговор о источном питању, 12. децембар 1887. (коме је приступила и Италија)	Представља договор о заштити сопствених геополитичких интереса на Балкану, спречавањем неке силе да их самостално угрози или у дослуху са Турском. Реч је о тајној класичној подели интересних сфера ванбалканских хегемона на балканском геополитичком чвору, која није много марила за интересе балканских народа и држава.
12.	(Трећи) уговор о Тројном савезу, Берлин, 6. мај 1891.	Одражавао је постојећу конфронтацију европских сила на простору Балкана и у Северној Африци и спремност страна уговорница да и употребом силе штите своје агресорске циљеве и интересе.
13.	(Тајни) аустро-руски споразум о Балкану, утврђен разменом нота, 8. (17) маја 1897.	Контроверзан споразум који је био резултат обостраних интереса за привремено „замрзавање“ Источног питања, јер су Русији биле потребне „слободне руке“ на Далеком истоку, а Бечу је одговарало спречавање излаза Србије на Јадран и онемогућавање Италији приступа Албанији.
14.	Мирцштатски програм реформи Русије и Аустро-угарске за Македонију, 24. октобар 1903.	Русија и Аустроугарска, самопроглашавајући се као две „највише заинтересоване силе“ за сређивање неизвесног стања на Балкану, усвојиле су Програм реформи за турску окупациону власт у Македонији. Програм је назван Реформна акција, чија суштина је била у укључивању хришћанског становништва у управне и судске послове турске власти.
15.	Писма цара Франје Јосифа о инкорпорацији Босне и Херцеговине, 5. октобар 1908.	Писма су упућена 1. октобра 1908. посланицима Аустроугарске у Лондону, Паризу, Берлину и Риму с обавезом да 5. октобра обавесте владе код којих су акредитовани, о анексији Босне и Херцеговине која ће бити извршена 7. октобра 1908. године. Овим писмима претходили су: (1) AIDE MEMOIRE Русије (Извольског) Аустроугарској, 19. јуна (2. јула) 1908. године, који се односи на три различита балканска питања и истиче да је питање промена стања ствари утврђено у чл. 25 Уговора из Берлина... има изричито европски карактер, и (2) одговор – AIDE-MEMOIRE Аустроугарске (Ерентала) Русији, 27. августа 1908. године у којем се, поред осталог, каже да, „уколико непредвиђене околности ипак принуде Аустро-Угарску да анектира Босну и Херцеговину... царска и краљевска влада би се обавезала да истовремено повуче своје трупе из Новопазарског санџака и да се дефинитивно одрекне сваке окупације те територије“.
16.	(Пети) уговор о Тројном савезу између Аустро-угарске, Немачке и Италије, Беч, 5. децембар 1912.	Последње обнављање Тројног савеза постигнуто је заузимањем Немачке у отклањању опречних гледишта Италије и Аустроугарске о Балкану. Наиме, Италија је све израженије показивала интерес за источну обалу Јадранског мора. Због тога је остала неутрална на почетку Првог светског рата, да би након обећаних делова југословенских територија од сила Антанте прешла на њихову страну.
17.	Уговор о савезу између Немачке и Турске, Цариград, 2. август 1914. (пројекат)	Припреман је у тренутку када је био оружани сукоб између Аустроугарске и Србије. Садржи седам тачака: обавеза да ће се држати неутрално према актуелном сукобу између Аустроугарске и Србије; поступак у случају ангажовања Русије у актуелном рату; Немачка се обавезује да по потреби брани оружјем отоманску територију итд.

(Извор: аутор)

У сажетом смислу, тајне динамичне Аустроугарске агресорске активности на југоистоку почеле су 1872. године предочавањем виђенијим хришћанима да траже заштиту Беча⁹ и подстицањем бунтовничког расположења хришћана. Истовремено, бечка влада је обавештајно надзирала њихов изнуђен отпор турском окупатору и предузимала одговарајуће мере да га искористи за окупацију Босне и Херцеговине. С тим у вези, поменимо да су бечки обавештајци правовремено прибавили информације о одлуци херцеговачких народних лидера, донетој у Биограду код Невесиња, 28. августа 1874. године, да дижу устанак у пролеће наредне године. У складу с таквим сазнањем, аустроугарска политичка елита, под председништвом цара Фрања Јосифа, донела је одлуку (17. јануара 1875. године) како да предстојећи устанак Срба и Хрвата искористи за окупацију Босне и Херцеговине.¹⁰

Уочи избијања и док је трајао босанско-херцеговачки устанак хришћана против турског окупатора, европске силе су усвојиле укупно четири документа, (један јавни и три тајна) о решавању Источног питања. Садржај тих докумената одражавао је задовољење аустроугарских претензија на Балкан. Међутим, мир између Русије и Турске у Сан Стефана убрзао је сазивање Берлинског конгреса (документи од ред. бр. 1 до 6, у табели 1).¹¹

Берлински меморандум Аустроугарске, Немачке и Русије намењен Турској о очувању statusa quo на Балкану од 12. маја 1876. године,¹² који су подржале Француска и Италија, а одбила Велика Британија, изражавао је жељу европских сила за одржавање постојећег стања на Балкану. Меморандум је инициран и усвојен с циљем да се изврши реформа турске окупационе власти у Босни и Херцеговини, у којој је у јуну 1875. године почео и трајао оружани устанак Срба и Хрвата, а Турска је била угушила бугарски устанак, уз бројне покоље (масовне ратне злочине) које је Британија покушала да прикрије, али су их друге европске силе узеле као разлог за своје ангажовање.

У периоду припреме овог меморандума основно полазиште било је да актуелно стање у европској Турској захтева предузимање мера да се сачува безбедност хришћанског становништва. Интензивне међусобне консултације великих хришћанских сила резултирале су јединственим мишљењем о неопходним реформама Отоманског царства, и нејединствено гледиште о аутономији коју су захтевали устаници у Босни и Херцеговини. Као прелазно решење договорили су двомесечно примирје, захтевајући од турске владе да испуни дата обећања: обезбеди материјалну помоћ

⁹ Ђоровић Владимир, *Историја Срба*, Зограф, Ниш, 1999, стр. 643.

¹⁰ Одлука је садржала четири основне одреднице: подстицати отпор незадовољних хришћана и оптуживати Турску за терор и неспособност да заведе ред; припремати европско јавно мњење о нужном ангажовању Аустроугарске да заведе ред на том простору; стварање снажне српске државе на Балкану спречити окупацијом Босне и Херцеговине и уклињавањем између Србије и Црне Горе; и улагати максималне напоре за елиминисање руског утицаја на Балкану (Исто, стр. 643).

¹¹ О свим документима у табели 1 и цитираних делова из тих докумената у тексту опширније у: Вркатић Лазар, *Појам и биће српске нације*, Mediterran publishing, USSE, Нови сад, 2009, стр. 381–593.

¹² До усвајања Меморандума дошло се компромисом између министара спољних послова Аустроугарске (Андрашија) и Русије (Горчакова), којим се уопште нису уважили захтеви устаника у Босни и Херцеговини. Наиме, Аустроугарска је хтела да босанско-херцеговачки устанак искористи за остваривање својих територијалних претензија на тај простор, а устаници су желели аутономију која би водила независности. Таквим намерама Беча Русија није успела да се супротстави. Иако су амбасадори поменутих земаља 31. јануара 1876. године, у форми посебних идентичних нота затражили од турске пакет реформи ради заштите хришћана, Меморандум није уручен Турској. Напросто, Британија је одбијањем Меморандума разбила јединствен наступ европских сила и подстакла Турску на отпор.

избеглицама који се враћају својим кућама; у дистрибуцији помоћи становништву да председавајући мешовите комисије буде Херцеговац хришћанске вере; да војни састави Турске буду концентрисани на одређеним локацијама; да хришћани задрже оружје, као и муслимани; и да конзули или делегати хришћанских сила контролишу примену програма реформи. Међутим, поменути захтеви нису ваљано остварени.

(Тајни) усмени¹³ споразум из Рајхштата, 26. јуна 1876. године између Русије и Аустроугарске постигли су министри Андраши и Горчаков приликом сусрета цара Александра II са Фрањом Јосифом у рајхштатском замку (у Чешкој), наведеног датума, како би се избегло да рат Србије и Црне Горе против Турске, који је почео претходног месеца, као и устанак хришћана у Босни и Херцеговини не увуче и њих у сукоб. У сажетом смислу, Аустроугарска и Русија су се договориле да ће поштовати принцип немешања у актуелним ратовима на Балкану, затим њихов поступак у случају победе Турске („захтеваће поновно успостављање *statusa quo ante* у Србији“) и поступак у случају победе хришћана – „неће давати предност стварању једне велике словенске државе, али ће Србија и Црна Гора моћи да прикључе, прва, неке делове Старе Србије и Босне, друга, Херцеговину и једну луку на Јадранском мору. Међутим, Аустрија ће имати могућност да анектира турску Хрватску и неке пограничне делове Босне у складу са трасом о којој ће се постићи сагласност“. Евидентно је да је Беч овим споразумом обезбедио преуслове да у догледно време задовољи своје територијалне претензије на Балкану, што му је одобрено на Берлинском конгресу.

Тајна Аустро-руска конвенција¹⁴ од 15. јануара 1877. године обезбеђивала је неутралност Аустроугарске у предстојећем руско-турском рату, потврђивала одредбе Рајхштатског споразума о спречавању стварања велике словенске државе на Балкану и окупацији Босне и Херцеговине. С тим у вези, у члану 7. конвенције је записано: „Његово Величанство цар Аустрије итд., краљ Мађарске, задржава право да одлучи о тренутку и начину окупације Босне и Херцеговине од стране својих трупа. Подразумева се да ова мера, не попримајући карактер солидарности са окупацијом Бугарске од стране руске војске, не треба да представља, ни у тумачењу владе Његовог царског и краљевског Величанства ни у извршењу, израз непријатељства према Русији. Исто тако, интервенција руске армије у Турској не треба да представља, ни у тумачењу царске владе Русије ни у извршењу, израз непријатељства према Аустро-Угарској“, а у члану 8.: „Високе стране уговорнице се обавезују на реципрочној основи да не шире подручје своје војне акције... Србија, Црна Гора и део Херцеговине који раздваја ове две кнежевине представљаће континуирану неутралну зону коју војске двеју царевина неће моћи да прелазе и чији је циљ да се спречи сваки непосредан контакт ове две армије...“.

¹³ Пошто није сачињен никакав писмени документ, исход преговора и усменог споразума записао је, по Андрашијевом диктату, руски амбасадор у Бечу који је присуствовао састанку, а по Горчаковљевом диктату један његов службеник. Те две верзије се знатно разликују по садржини, изузимајући став да се „у садашњем тренутку обе силе придржавају немешања и узајамно се договарају о акцијама које ће захтевати даљи развој догађаја“. Разлике између ове две варијанте споразума односиле су се на територијалне промене на Балкану. Овај споразум крио је у себи многе неспоразуме и противречности које су делимично превазиђене Будимпештанском конвенцијом од 15. јануара 1877. године Том конвенцијом Русија је признала Аустроугарској право на окупацију Босне и Херцеговине.

¹⁴ Потписали су је аустроугарски министар Андраши и руски амбасадор у Бечу Новиков. Споразум је операционализован у укупно 10 чланова.

*Тајна Будимпештанска конвенција између Аустроугарске и Русије, од 15. јануара 1877. године*¹⁵ имала је тежишни циљ „побољшање судбине хришћана на Балкану“ и „онемогућавање планова о анексији и проширењу који би могли угрозити мир или равнотежу у Европи“. У ствари, овом конвенцијом потврђена је сагласност коју су аустријски и руски цар постигли за време сусрета у Рајхштату о следећим тачкама: „у случају територијалног прекрајања или распада Отоманског царства, успостављање велике компактне словенске или друге државе се искључује; насупрот томе, Бугарска, Албанија и остатак Румелије моћи ће да се конституишу као независне државе; Тесалија, један део Епира и острво Крит моћи ће да се припоје Грчкој; Цариград са околином, чија ће се територија касније одредити, моћи ће да постане слободан град. Њихова величанства констатују да немају ништа да измене о овим ставовима и поново изјављују да су вољни да их поштују као основе за своју накнадну политичку акцију“ (члан 3).

Овом конвенцијом, Аустроугарска је обезбедила право да изабере моменат и начин окупације Босне и Херцеговине, јер Русија је њоме обезбедила неутралност Аустроугарске у будућем рату са Турском и поново признала право на окупацију Босне и Херцеговине. Према Бизмарку, „ова конвенција, а не Берлински конгрес, основа је аустријске окупације Босне и Херцеговине“.

У складу с наведеном конвенцијом Русија је објавила рат Турској. После победе над турском војском у Бугарској и напредовања ка Цариграду, Турска је била принуђена да тражи примирје и мир. Тако је дошло до закључивања Прелиминарног руско-турског мира у Сан Стефану, недалеко од Цариграда, 19. фебруара (3. марта) 1878. године. Реч је о миру који је јасно одражавао жељу Русије да створи Велику Бугарску, преко које би обезбедила излаз на Егејско море и контролисала највећи део Балкана, који је обухватао и Стару Србију и Македонију. Одредбе тог мира биле су у колизији са рајхштатским споразумом. Зато, главни противници Русије (Аустроугарска и Велика Британија) ангажовали су се на његовој ревизији. Русија је попустила и ревизија Санстефанског мира извршена је на Берлинском конгресу 1878. године.

Берлински конгрес заседао је од 13. јуна до 13. јула 1878. године, када су представници Немачке, Аустроугарске, Француске, Велике Британије, Италије, Русије и Турске потписале уговор¹⁶ (међусобни споразум), којим је фаворизовано аустро-немачко продирање на југоисток и оптимално смањен руски утицај на Балкану. Иако су балкански Словени највише допринели покретању источног питања, велике силе их нису питале за стварање новог геополитичког стања на Балкану. Таква једностраност имала је трајне последице по нестабилност Балкана која је ескалирала у светски оружани сукоб, 1914. године.

У сажетом смислу, одредбе Берлинског уговора налагале су: *Бугарска* постаје аутономна вазална кнежевина под сизеренством султана (чл. 1); јужно од Бугарске ствара се провинција која ће се звати *Источна Румелија*, која ће уживати административну аутономију, али под турску политичку и војну власт (чл. 13); провинције *Босна и Херцеговина* окупираће Аустроугарска која ће њима управљати. Пошто влада Аустроугарске не жели да преузме управу у Новопазарском санџаку, који се

¹⁵ Конвенција је операционализована у укупно четири члана и изражавала је интерес Аустроугарске и Русије за поделом интересних сфера на Балкану. Текст ове конвенције доставио је аустро-угарски амбасадор у Берлину, гроф Карољи немачком државном секретару Билову.

¹⁶ Уговор је операционализован у укупно 64 члана.

налази између Србије и Црне Горе у правцу југоистока до Митровице, у њему ће остати отоманска управа. Ипак, да би се обезбедило одржавање новог политичког стања, као и слобода и безбедност саобраћаја, Аустроугарској се оставља право да ту држи гарнизоне и да има војне и трговачке путеве на читавом простору овог дела старог вилајета Босне. У том смислу Аустроугарска и Турска ће се споразумети о појединостима (чл. 25); *Црној Гори* признају независност Висока порта и све високе уговорне стране које то досад нису учиниле (чл. 26); високе уговорне стране признају независност *Кнежевине Србије*, обавезујући је на услове који су изложене у следећем члану (чл. 34); високе уговорне стране признају независност *Румуније*, обавезујући је на услове који су изложени у наредним члановима (чл. 43).

Јавна верификација друге тајне фазе Великог рата

Одредбе Берлинског уговора о подели Балкана одражавале су тадашњу равнотежу снага европских сила, које су биле благо поларизоване у две групе. Провођење тих одредби на терену означило је једну нову епоху динамизираних шпијунско-субверзивних борби између европских сила за овладавање балканским геополитичким чвором, која је 1914. године трансформисана у свеопшти оружани сукоб. У том супротстављеном ескалационом процесу егзистирале су бројне супротности које су доводиле до успостављања тајних савезништава. На пример, егзистирали су британско-немачке супротности око колонија и колонијалних путева који су се укрштали на Балкану, аустроугарско-руске супротности око класичне поделе Балкана, италијанско-аустроугарске супротности око западне обале Отранта и друге. Актери поменутих супротности вешто су режирани и надзирали драму балканских држава и народа, настојећи да максимално остваре своје интересе у региону. То су чинили самостално или договорно, тајно и/или јавно, суптилно и/или сурово, са мањом или већом успешношћу, али никад се нису задовољавали постигнутим. Такво њихово ангажовање потврђују многе чињенице, чије извориште је било у тајном споразумевању. Наиме, у периоду од Берлинског конгреса (1878) до избијања Великог рата (1914), велике европске силе су закључиле укупно осам тајних уговора о новом територијалном прекомпоновању Балкана. Немачки план за продор на југоисток (до Багдада), који је подразумевао потпуно уништење идеје и ослободилачко-уједињитељску праксу Србије, представљао је главну директрису супротности на Балкану, јер друге велике силе су подржавале такву улогу српског народа. Анексија Босне и Херцеговине 1908. године од стране Аустроугарске представљала је дрску провокацију мира и у још већој мери заоштрила супротности на Балкану. Тај противзаконити чин, са којим су се затим сагласиле велике европске силе, представљао је јавну верификацију друге тајне фазе Великог рата. Анексија је оснажила уверење Немачке у могућу реализацију свог плана (продор на југоисток) и, коначно, довео је до избијања Првог светског рата, а не атентат у Сарајеву, како то злонамерни покушавају да тврде. Основано је тврдити да без активне помоћи Немачке Аустроугарска не би смела да на атентат реагује објавом рата Србији.

Претпоставља се да је Аустроугарска смишљено објавила анексију Босне и Херцеговине, 7. октобра 1908, како би обележила дан (7. октобар 1879) када је за-

кључила Тајни уговор о савезништву са Немачком. Дакле, само годину дана после Берлинског уговора Немачка и Аустроугарска навестиле су оснаживање своје намере за продор на југоисток. Оне су се тајно¹⁷ споразумеле да закључе „савез за мир и узајамну одбрану“, који је био уперен против Русије и примењен 1914. године. Наиме, Бизмарк је, руковођен проценом да би Аустроугарска у евентуалном рату са Русијом била поражена и Немачка би и без савеза морала да је брани, јер би победоносна Русија и непријатељска Француска створиле веома неповољан положај Немачке, иницирао је преговоре које су резултирале стварањем Двојног савеза. Суштина савеза одређена је у чл. 1: „За случај да, противно надама и искреним жељама обеју високих страна уговорница, једну од њих нападне Русија, друга страна је обавезна да је помогне свом својом војном снагом и да закључе мир само заједнички и споразумно“.

Три године касније (20. маја 1882), закључен је Тајни тројни уговор између Немачке, Аустроугарске и Италије. Реч је о тајном тројном савезу у чијем се средишту налазила Немачка, који је представљао један од најзначајнијих аката у политици груписања европских сила, што је довело до Првог светског рата. Одредбе Тројног савеза (укупно осам чланова) регулишу обећање страна уговорница о међусобном миру и пријатељству,¹⁸ и да неће улазити ни у какве савезе или споразуме усмерене против једне од њихових држава (чл. 1); у случају да Италија ... буде нападнута од Француске... остале две стране уговорнице биће обавезне да нападнутој страни пруже помоћ свим својим снагама...(чл. 2); у случају да једна велика сила која није потписница овог уговора, угрози безбедност државе једне од високих страна уговорница што би угрожену страну приморало да зарати с њом, остале две се обавезују да ће јој пружити...(чл. 4); високе стране уговорнице међусобно обећавају да ће и садржину и постојање уговора чувати у тајности (чл. 6).

Иако је Тројни савез настао на иницијативу Италије, која је тражила подршку Беча и Берлина у борби за превласт у северној Африци, која је ескалирала између Италије и Француске након што је Француска окупирала Тунис (1881), био је усмерен против Русије са којом су Немачка и Аустроугарска имале Тројецарски савез из претходне године. Тројни савез више је погодновао Немачкој него Аустроугарској, јер је у Италији деловала иредента која је тражила присаједињење Трста и Трентина. Независно од тога, Беч је у савезу видео могућност да савезништвом са Италијом обезбеди своју јужну границу у случају рата са Русијом.

¹⁷ Тајни савезни уговор иницирала је Бизмаркова дипломатија, а операционализован је у укупно пет чланова. У чл. 4. Уговора, иако се указује на његов мирољубиви карактер, такође, каже се „овај се уговор чува у тајности, а трећој сили ће се саопштити само по споразуму обеју високих страна уговорница... и обавестити руског цара да ће сваки напад на једну од високих страна уговорница сматрати заједничким изазовом“. Протоколом од 22. марта 1883. Уговор је продужен на нових пет година, до 1887, а протоколом од 1. јуна 1902. утврђено је да се Уговор о двојном савезу аутоматски продужава сваке три године док уговорнице другачије не одреде.

¹⁸ Уговор је потписан на пет година и обновљен 20. фебруара 1887. године, када су му придодата два посебна уговора (немачко-италијански и италијанско-аустроугарски) и записник између све три државе, којим се повезује цео систем уговора. Овакав начин био је последица промењених прилика после бугарског уједињења (1885) и краха Тројецарског савеза. Италија је захтевала да се у уговору више уважавају њени интереси на Балкану, а за Немачку је било битно да има италијанску подршку у случају сукоба са Француском.

(Трећи) уговор о тројном савезу Немачке, Аустроугарске и Италије (6. мај 1891. године)¹⁹ био је објављен уз адекватан публицитет, али његов садржај чуван је као тајна. Одражавао је постојећу конфронтацију европских сила у погледу њихових територијалних претензија на Балкану и у Северној Африци. У општем смислу, њихово неповерење састојало се у израженој подударности интереса Русије и Француске која је водила савезништву, усмереном против Тројног савеза.

Потписнице Тројног савеза у вези са одржавањем постојећег стања на Балкану у складу са својим хегемонистичким плановима, договориле су се: „Немачка и Италија, имајући у виду једино одржавање... територијалног *statusa quo* на Истоку, обавезују се да искористе свој утицај како би спречиле, на отоманским обалама и острвима у Јадранском и Егејском мору, сваку територијалну промену која би ишла на штету једне или друге Силе потписнице овог Уговора ...“ (чл. 6); и „Аустроугарска и Италија, имајући у виду једино одржавање... територијалног *statusa quo* на Истоку, обавезују се ... како би спречиле сваку територијалну промену која би ишла на штету једне или друге Силе потписнице овог Уговора ... Међутим, уколико то постане немогуће“, односно да „Аустроугарска и Италија буду принуђене да га измене путем привремене или трајне окупације, таква окупација ће се извршити тек након претходног договора између две Силе, заснованог на принципу реципрочне компензације ...“ (чл. 7).

(Пети) уговор о Тројном савезу између Аустроугарске, Немачке и Италије, закључен 5. децембра 1912. године,²⁰ представљао је континуитет њихових претходних уговора о савезништву и последње обнављање савеза. Закључен је у смислу „да ће међу собом чувати мир и пријатељство, и да неће улазити ни у какве савезе или споразуме уперене против једне од њихових држава“. Реч је о Уговору који је потврђивао њихово опредељење за одржавање *statusa quo* северноафричког региона Медитерана и на Балкану, које задовољава њихове интересе. Потписивању Уговора претходиле су одређене несугласице између Италије и Аустроугарске, које су отклоњене уз посредовање Берлина.

Размотрено, пет пута обнављано тајно савезништво Немачке, Аустроугарске и Италије није представљало препреку његовим потписницама да се појединачно тајно споразумевају са појединим државама о територијалном прекомпоновању Балкана. У том смислу посебно су карактеристични: Тројецарски уговор између Аустроугарске, Немачке и Русије (18. јун 1881), Безбедносни уговор између Русије и Немачке (18. јун 1887), Уговор о Источном питању између Аустроугарске и Велике Британије (12. децембар 1887) и Аустроугарско-руски споразум о Балкану (8. мај 1897).

После победе Немачке у рату са Француском, Бизмарковом ангажованошћу је створен Тајни савез (чл. 5) између Аустроугарске, Немачке и Русије, познатији као

¹⁹ Уговор је закључен на шест година и уколико га једна или друга висока Страна уговорница не откаже годину дана пре истека, Уговор остаје на снази у периоду од још шест година. Уговор је операционализован у укупно 15 чланова. Садржавао је одредбе и првог уговора из 1882. и другог (обновљеног 1887) уговора, уз допуну садржаја „Немачка и Италија се обавезују да ће се залагати за одржавање територијалног *statusa quo* на подручју Северне Африке у Средоземљу...“ (чл. 9), усмереног против Француске.

²⁰ Четвртим Уговором о Тројном савезу сматра се треће обнављање (28. јуна 1902. године) њиховог тројног Савеза, склопљеног 20. маја 1882. године, који је обновљен први пут 20. фебруара 1887, а други пут 6. маја 1891. године. Пети Уговор је операционализован у укупно шест чланова и једном протоколу.

*Тројецарски савезни уговор.*²¹ Приликом склапања уговора Бизмарк је првенствено имао на уму спречавање руско-француског приближавања и аустро-руског споразумевања на штету Немачке. Идеја споразума била је да три цара (аустројски, немачки и руски) заједнички бране принцип легитимитета успостављеног на Берлинском конгресу 1878. године. Њихов договор је операционализован у укупно шест чланова и Протоколом о Балкану, у којем су се три двора споразумела у погледу сфера интереса на Истоку: „1. *Босна и Херцеговина* – Аустроугарска задржава право да анектира ове две покрајине кад за то нађе за потребно; 2. *Новопазарски санџак* – Декларације измењене међу опуномоћеника Аустроугарске и Русије на Берлинском конгресу од 13/1. јула 1878. остају и даље на снази; 3. *Источна Румелија* – Три силе сматрају да је евентуална окупација било Источне Румелије, било балканских подручја опасна по општи мир. Уговорне стране одвратиће у том случају Порту од таквог подухвата, али без сумње да ни Бугарска ни Источна Румелија са своје стране не смеју предузети ништа што би Porta могла сматрати као изазов; 4. *Бугарска* – Три силе се неће противити евентуалном уједињењу Бугарске и Источне Румелије у територијалним границама назначеним Берлинским уговором, ако то питање силом прилика дође на дневни ред. Оне ће одвраћати Бугаре од сваког упада у суседна подручја, а посебно у Македонију; 5. *Агенти у Турској* – Да би се избегли сукоби интереса у свим месним питањима, три Двора овластиће своје представнике и агенте на Истоку, да сва спорна питања настоје решавати узајамним пријатељским објашњењем“.

(*Тајни*) уговор „О безбедности“ између Русије и Немачке, потписан у Берлину 18. јуна 1887. године,²² односио се на њихову међусобну сарадњу на Балкану у смислу да не дозволе никакву промену територијалног *statusa quo* Балкана без претходног међусобног споразумевања. У сажетом смислу, тим Уговором Немачка је признавала Русији историјски стечена права на Балканском полуострву, а нарочито легитимност њеног претежног и пресудног утицаја у Бугарској и Источној Румелији ... (чл. 2) и обавезе два двора о поштовању принципа затворености мореуза Босфора и Дарданела... (чл. 3.).

Под утицајем Немачке, Британија, Италија и Аустроугарска су 12. децембра 1887. године закључиле Уговор о Источном питању, познатији као тзв. Средоземна антанта, који се посебно односи на Турску, делимично уперен и против Француске. Земље потписнице су се договориле да одржавају мир и *status quo* на истоку, независност Турске, „чувара значајних европских интереса од сваког доминантног страног утицаја“ (т. 4), да „Турска не сме да уступи ни један део својих суверених права нити да пренесе своја овлашћења на неку другу силу у Малој Азији“ (т. 5) итд. У додатној т. 9. договорено је да се постојање и садржај споразума између три силе не смеју открити Турској ни другим силама.

²¹ Састанак три цара одржан је у Берлину септембра 1872. године. Идуће године дошло је до потписивања руско-немачке војне конвенције и аустројско-руске конвенције општег карактера, којој се касније придружила и Немачка. Овај савез обновљен је 1881. године, али је овим уговором формулисан као консултативни пакт о неутралности, са циљем да се Немачка поново приближи Русији, којој се на Берлинском конгресу посебно замерила, и против које су тада отворено наступали руски славенофили, јер јер Бизмарк предводио европску коалицију против Русије.

²² Уговор је потписан на три године, уз обећање једне стране другој страни да ће чувати тајност садржаја и постојања уговора, операционализованог у шест чланова и протокола у прилогу.

Обостран интерес Русије и Аустроугарске за привремено „замрзавање“ Источног питања (Балкана) – потреба Русије за „слободну акцију“ на Далеком истоку, а Аустроугарској спречавање излаза Србије на Јадран и онемогућавање Италији приступа на подручје турске провинције Албанија, резултирало је закључењем *Тајног аустроугарско-руског споразума о Балкану, 8. маја 1897. године*²³. Водећи рачуна о безбедности и животним интересима обе царевине и игноришући интересе балканских држава, а све под изговором „отклањања опасности од опасног супарништва за европски мир, коју ровита земља на Балкану спрема“, сагласиле су се да се ангажују у односу „на догађаје који могу брзо настати против наше воље“. У ствари, Аустроугарска и Русија одредиле су будуће територијалне промене на Балкану, које су први пут остварене 1908. године (анексијом Босне и Херцеговине). Када су остварене други пут (1912. године, Првим балканским ратом), а биле су противне наведеном споразуму, због тога су тензије нарасле до нивоа избијања светског рата, који је привремено одложен до 1914. године.

У члану 3. Споразума о стварању новог стања ствари на Балкану, Аустрија и Русија су се сагласиле да сарађују на следећи начин: а) посед Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака не може бити предмет ни за какву дискусију и Аустрија задржава себи право, кад нађе да је време згодно, да окупацију и гарнизонирање (у Санџаку) претвори у анексију, б) територија између Јањине и Скадарског језера, са довољним проширењем ка истоку, образовање једне независне државе под именом Кнежевина Албанија, ц) остала расположива земља биће предмет за једнаку деобу између разних балканских држава, о чему ће Русија и Аустрија дати реч. При разматрању оправданих интереса ових држава, обе државе су одлучиле да одрже начело равнотеже и, по потреби, исправкама граница искључе свако фаворизовање ма које од балканских држава.

Имајући у виду размотрене чињенице у вези са тајним дослухом ванбалканских хегемона ради остваривања сопствених територијалних претензија на Балкану, може се констатовати да јавна верификација друге тајне фазе Великог рата (анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске), 7. октобра 1908. године представља изненађење само за недовољно упућене (неинформисане).

Јер, 1. октобра 1908. године, када је аустроугарски цар Јосиф упутио писма посланицима Аустроугарске у Лондону, Паризу, Берлину и Риму са наредбом да их предају владама код којих су акредитовани, он је, углавном, имао сазнања о томе да ће велике силе прихватити грубо кршење чл. 25. Берлинског уговора. На чврсту увереност Аустроугарске у томе указује нота коју је упутила Турској²⁴ о анексији Босне и Херцеговине и сазнање о смушеној реакцији европских сила. Наиме, британски премијер Греј заступао је став да сваку промену Берлинског уговора мора одобрити нови европски конгрес. У истом смислу дале су изјаве представници Русије и Француске. Краљ Италије је анексију оценио као „удар на Берлински уговор“, а Турска је сматрала да не треба да заштрава односе са Бечом. Стога, Беч је одгово-

²³ Уговор је садржао свега три члана, а његов садржај саопштен је у строгој тајности немачком цару и кабинету, као и италијанском премијеру и министру иностраних послова, али овим последњима у непотпуном облику (без тачке) која се односи на Албанију.

²⁴ Приликом предаје ноте великом везиру у Цариграду, бечки посланик гроф Палавичини рекао је, наведено, да је анексија готова чињеница и ко „с том чињеницом није сагласан може нам објавити рат“ и додао: „ми се о томе нећемо упустити ни у какве дискусије ни са Турском ни са силама“.

рио да би прихватио конференцију ако би она само одобрила анексију без дискусије. Иако су земље потписнице Берлинског уговора имале обавезу да ниједна од њих не може сама себе да ослободи обавезе примљених Уговором, нити мењати одредбе без пристанка страна уговорница, после годину дана међусобних консултација дале су свој пристанак, у априлу 1909. године. Краљевина Србија била је принуђена да 31. марта 1909. године да изјаву Царској и Краљевској влади у Бечу како „признаје да није била повређена у својим правима свршеним чином који је створен у Босни и Херцеговини ...“.

Дрско јавно потврђивање тајне кулминационе фазе – први чин Великог рата

Успешно окончање анексионе кризе у великој мери је оснажило амбиције Немачке и Аустроугарске за продор ка југоистоку. Истовремено, код њих је нарочито велико неповерење изазивало изгледно стварање савеза балканских држава, који је препоручивала Русија током анексионе кризе. У складу с тим, тајне шпијунске делатности Беча биле су усмерене на правовременом откривању карактера комуникације између балканских држава. Паралелно с тим, Аустроугарска дипломатија се ангажовала на спречавању сваког споразума између Србије и Бугарске и покушавала да увери Румунију, Турску и Грчку о потреби стварања савеза. Све то чинила је да одржи Турску што дуже и у погодном тренутку преотме (окупира) њен посед у Европи. На срећу, Бечу није пошло за руком да осујети стварање савеза балканских народа, процес који је динамизиран у јесен 1911. и окончан у пролеће 1912. године, када су Србија и Бугарска закључиле два споразума (13. фебруара и 12. маја).²⁵ Бугарско-грчки савез склопљен је 29. маја 1912, а савез између Србије и Црне Горе 27. септембра 1912. године.

Почетком октобра 1912. године почео је Први балкански рат. После величанствене победе српске војске код Куманова и Битоља био је завршен рат у Македонији. Разбијени делови турске војске повукли су се у Албанији, за којима се дао у гоњење један одред Моравске дивизије. Турске трупе су свуда тучене. Српска војска је 16. новембра ослободила Сан Ђовани ди Медуа, Љеш – 18, Драч – 28. и Тирану – 30. новембра 1912. године.

Војни успеси Србије су у највећој могућој мери узнемириле Аустроугарску. Прво, зато што су се противиле остваривању њеног плана о продору на југоисток и, друго, зато што су изазвали максимално одушевљење код Срба, Хрвата и Словенаца у Аустроугарској. Зато, она је максимално интензивирала своје тајне активности уочи избијања и за време Првог балканског рата, подразумева се ослоњених на постојеће тајно савезништво, првенствено са Немачком, али и са Русијом (од 8.

²⁵ За ове уговоре треба да су знале само две земље – Русија и Француска. Међутим, накнадно је установљено да је у све била упућена и влада Немачке, и то захваљујући свесној индискрецији српског отпавника послера у Берлину, Милоша Богићевића. Он је саопштио немачком државном секретару Kinderlen – Waechter-у главне тачке споразума између Србије и Бугарске... (Казимировић Васа, *Никола Паша и његово доба 1845–1926*, Књига друга, Нова Европа, Београд, 1990, стр. 162).

маја 1897. године). Првенствено и приоритетно биле су усмерене на спречавање територијалног ширења Србије на југозападу и евентуалног спајања Србије и Црне Горе. Такав развој догађаја сматрала је као могућност стварања једне великосрпске државе, која би представљала „велику опасност“ за аустроугарске југословенске области, јер би на њих вршила „кобну атракцију“.²⁶ Ради спречавања претпостављеног процеса, Аустроугарска је разматрала и предузимање војне агресије против Србије. Предузимањем тајних шпијунско-дипломатских активности и упућивањем систематских војних претњи Србији, тежишно је настојала да спречи Србији излаз на Јадранско море и створи што већу Албанију.²⁷ Њена непопустљивост у поменутих захтевима нарочито је појачана након 5. новембра 1912. године, када је добила подршку од Немачке и Италије (тајни савез између њих створен је 1882. и више пута обнављан, нап. аут.).

У том контексту треба посматрати поступак вођа албанског покрета који су на иницијативу Аустроугарске прогласили, 28. новембра 1912. године, оснивање албанске државе и образовали своју прву владу на челу са Исмаил Кемал Бејом, која је већ 17. децембра 1912. године призната од великих сила. Након тог великог успеха на штету Србије, тајне активности Аустроугарске, снажно подржане од Немачке, усмерене су на то да Србију што више сузбије и затвори у обруч – да успостави заједничку албанско-бугарску границу и разбије савез балканских држава. Ултимативним захтевом (претњом агресијом Србији) успела је да обезбеди повлачење српске војске са подручја Албаније, а охрабривањем Бугарске допринела је њеном општем нападу на Србију. Међутим, одсудном одбраном новоослобођених крајева, односно победом српске војске над бугарском војском (крајем јуна и првој половини јула 1913. на Брегалници) и затим сузбијањем агресије албанских банди са територије Албаније (у септембру 1913), пале су у воду планови Беча за окупацију Балкана.

Упркос томе, био је несумњив успех Аустроугарске, јер разбила је балкански савез и учвршћивала савезништво са Бугарском и Албанијом. Док је Бугарску и Албанију тајно припремала за скору агресију (за две до три године) против Србије ради „подмиривања својих рачуна на Балкану“,²⁸ истовремено се и сама спрема за агресију на Србију. Такве своје тајне активности апсолутно је координирала са Не-

²⁶ Аустријски шеф Генералштаба, генерал Шемуа, у једном мемоару за цара Јосифа, 28. септембра 1912. каже изричито: „Наш политички циљ може бити само: безусловно спречавање јачања ових („јужнословенских суседних“) држава, њихово увлачење у нашу сферу снага, бар путем царинских и трговачких савеза и војничких конвенција, и поседнуће Косова Поља за случај турског слома, да трајно раздвајамо балканске државе Србију и Црну Гору које обухватају југословенско подручје Монархије и да отворимо за себе пут у Албанију, која безусловно спада у нашу сферу“ (Ost. Ung. Aussenpolitik IV, 479; Die grosse Politik XXXIII, 122, u: Ђоровић Владимир, *Односи између Србије и Аустроугарске у 20. веку, Државне штампарије Краљевине Југославије, Београд, 1936, стр. 371*).

²⁷ Аустро-Угарски министар спољних послова Берхолд је у порукама свом савезнику у Берлину, 30. октобра 1912. године, између осталог, наводио: „Излазак Србије на море има бити одмах одбијен. Аустрија сматра као свој животни интерес да створи што већу слободну Албанију“ (Исто, стр. 383).

²⁸ Након замишљеног победоносног рата против Србије, Аустроугарска је планирала да се поједини делови Србије дају Бугарској и Грчкој, а посредно и Румунији, чиме „могла би се заокружити Албанија и направити граничном државом Аустро-Угарској и редуцирати Србију на минимум“ (Ost. Ung. Aussenpolitik VII, 952. u: Ђоровић Владимир, исто, стр. 526).

мачком. Међу бројним и разноврсним њиховим тајним припремама за агресију на Србију, посебно је карактеристичан тајни договор у Конопишту, када је немачки цар Виљем дао пристанак на план аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда да нападне и покори Србију.²⁹ Било је речи о својеврсној одлуци о агресији (производ дугогодишњег тајног савезништва) Аустроугарске и Немачке против Србије, донетој 14 дана пре атентата у Сарајеву. Та чињеница представља само још једну у низу потврда о томе да је атентат у Сарајеву представљао само повод за почетак Првог светског рата, јер би га Аустроугарска и Немачка почеле и без трагичног догађаја у Сарајеву.

Закључак

Савез (споразум) означава постигнуту сагласност воља, које су о једном питању постигла два или више субјекта међународног права, с намером да се изазову међународноправне последице. Одувек су државе склапале разне савезе: по форми – писмене и усмене; према броју уговорних страна – двостране (билатералне) и вишестране (мултилатералне); према географском домашају – опште и регионалне; према преовладавајућем садржају – политички, економски, војни...; према намени – одбрамбени и агресорски; и према карактеру – тајни и јавни.

Сваки савез између држава, независно од укупног броја држава потписница, садржи неке тајне одредбе. Међутим, многе државе међусобно склапају тајне савезе, што значи да читав њихов садржај представља најстрожу (државну) тајну за непозване. Сам назив тајни савез (споразум) указује на то да његове чланице имају на уму остваривање неких својих тајних (лукавих, преварних, подмуклих) намера и планова, чије откривање може штетити њиховим одбрамбеним или агресорским циљевима. Актери одређеног тајног савеза првенствено и преовладавајуће предузимају тајне шпијунско-субверзивне и дипломатске активности ради постизања замишљеног циља. Међутим, уколико оне нису довољно ефикасне, не презају ни од предузимања јавних (војних) активности.

У прошлости, посебно у другој половини 19. века и прве две деценије 20. века, вишеструка изукрштаност интереса ванбалканских хегемона на Балкану, поред осталог, резултирала је успостављањем бројних тајних савезништава. Њихова основна сврха била је подела „плена“, тзв. Европске Турске. Будући да нису успевали да се о томе ваљано договоре, постизали су привидну сагласност за одржавање *statusa quo* Турске. Истовремено, самостално или споразумно више њих, предузимале су активности на мењању тог стања у складу са својим интересима. То су наглашено чиниле посредством појединих балканских држава и народа, чија инструментализованост је имала за последицу и облике насиља, попут буна, устанака и локалних ратова. После сваке такве геополитичке промене на Балкану, посто-

²⁹ Састанак између немачког цара Виљема и Франца Фердинанда био је на престолонаследниковом имању, у Конопишту (у Чешкој) од 12. до 14. јуна 1914. године. На том састанку, у вези са држањем Немачке у случају аустријске активније политике према Србији, цар Виљем је казао: „Ако ви не почнете са акцијом, положај би се погоршао“, што значи да га је храбрио у извесном правцу (Исто, стр. 588).

јећа тајна савезништва оснаживана су новим идејама и садржајима, а њихова практична примена појачавала је супротности између европских сила. Њихова поларизованост у два табора у глобалном смислу, сконцентрисана у локалном балканском чвору, после Другог балканског рата (1913) одражавала је стање које више није било могуће мењати тајним споразумевањем. Наиме, једна (нестрпљива и необуздана) агресорска страна била је свесна да без употребе силе не може досећи Солун и Багдад. Друга страна, свесна постојећег повољног стања на Балкану у своју корист, била је сталожена, првенствено због сазнања да ће српске државе у случају агресије одсудно бранити своју слободу и политичку независност. Упркос томе, чланице друге стране нису биле у довољној мери заокупљене да пруже непосредну војну помоћ Србији у случају агресије прве стране. У таквим околностима, неоснована самоувереност прве стране (Тајног тројног савеза) у своју војну моћ испољена је у јавну оружану агресију на Краљевину Србију, 28. јула 1914. године. Савезници Србије реаговали су на акт агресије и тако је почео Први светски рат.

Литература

1. Дедијер, В.: *Сарајево 1914*, Књига I и II, Просвета, Београд, 1978.
2. Ђорђевић, Д.: *Милан Миловановић*, Просвета, Београд, 1962.
3. Екмечић, М.: *Устанак у Босни 1875-1878*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1960.
4. Маслеша, В.: *Млада Босна*, Издање Културе, Београд, 1945.
5. Нишић, С.: *Велике силе и Балкан*, ВИЗ, Београд, 1999.
6. Пфефер, Л.: *Истрага у сарајевском атентату*, Нова Европа, Загреб, 1938.
7. Скоко, С.: *Војвода Радомир Путник*, БИГЗ, Београд, 1990.
8. Зечевић, М.: *Војна дипломатија*, ВИНЦ, Београд, 1990.
9. Живановић, Ж., М.: *Пуковник Алис*, Савремена администрација, Београд, 1955.
10. Вркатић, Л.: *Појам и биће српске нације*, Књига I и II, Mediterran Publishing, USSE, Нови Сад, 2009.
11. Ћоровић, В.: *Историја Срба*, Зограф, Ниш, 1999.
12. Ћоровић, В.: *Односи између Србије и Аустроугарске у 20. веку*, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1936.
13. Казимировић, В.: *Црна Рука*, Прометеј, Нови Сад, 2013.
14. Казимировић, В.: *Никола Пашић и његово доба 1845-1926*, Књига I и II, Нова Европа, Београд, 1990.
15. Станић, Ђ.: *Верници Српства и Отаџбине*, ВИЗ, Београд, 2003.